

Альона Кава

ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПАДЩИНІ В. І. ХАРЦІЄВА

В умовах демократизації, духовно-інтелектуального відродження українського народу, зростання культурно-просвітницької активності мас, гуманізації та гуманітаризації реформованої освіти, росту національної самосвідомості суспільства, активізується проблема духовного збагачення, переосмислення цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства [2]. Відзначається, що готовність людини до вибору рішення в ситуаціях стає необхідною передумовою її соціальної і професійної успішності, основи якої повинні закладатися освітою. Для цього необхідний педагог, орієнтований на базові цінності своєї професійної діяльності і здатний до такого проектування освітнього середовища, яке передбачає можливість самовизначення, як для учнів, так і для самого вчителя. Ідея ціннісного ставлення до педагогічної діяльності особливо актуальна на сучасному етапі розвитку освіти. Сучасній школі необхідні вчителі зі сформованим ціннісним ставленням до педагогічної діяльності, яке розуміється як значущість педагогічної праці для конкретного вчителя, яке визначається його усвідомленими потребами, вираженою цікавістю до педагогічної діяльності і його мети.

Вирішуючи питання педагогічних цінностей, необхідно звернути увагу на систему ціннісних орієнтацій, які визначають змістовний бік спрямованості особистості і складають основу її ставлення до світу в цілому. Цінності розглядаються як певний зміст свідомості. Цінністю є те, що задовольняє інтереси й потреби особистості; це особлива індивідуальна реальність, суть якої полягає у позитивній значущості речей, процесів, ідей для життєдіяльності суб'єкта; цінність впливає на мотивацію й вибір способів поведінки людини [1]. Цінності спрямовують людину у соціальній, духовній, професійній, особистісній діяльності, впливаючи на процес мислення та визначаючи індивідуальний стиль, спосіб життя людини.

Педагогічні цінності, як і будь-які духовні цінності, стверджуються у житті не спонтанно. Вони залежать від соціальних, політичних і економічних відносин у суспільстві. Останні суттєво впливають на розвиток педагогіки і освітньої практики. Зі зміною соціальних умов життя, розвитком потреб суспільства і особистості трансформуються і педагогічні цінності. Система цінностей становить фундамент виховання,

ті найважливіші ідеї і цілі, у здійсненні яких вбачають смисл свого існування людина і суспільство.

У науковій літературі існує велика кількість тлумачень понять та класифікацій цінностей.

Ця проблема знайшла відображення у сучасних філософських (О. Дробницький, С. Попова, Л. Столович, В. Тугарінов та ін.), соціологічних (А. Здравомислов, В. Осовський, А. Ручка, В. Ядов та ін.), психологічних (Б. Ананьєв, А. Бодалєв, П. Якобсон, С. Рубінштейн) дослідженнях. Педагогічні аспекти проблеми формування, розвитку ціннісних орієнтацій розглянуто та проаналізовано за різними напрямками: аксіологічним (А. Серий, В. Сластьонін, О. Булінін, В. Гриньова, М. Нікандров, В. Повзун, Т. Смирнова та ін.), діяльнісним (Т. Брайченко, В. Аненков, Н. Нікітіна, С. Вершловський, В. Воронцова, С. Новікова, З. Павлютенкова, В. Тамарін, С. Хмара, М. Чернобаєва, Є. Шиянов та ін.), особистісним (О. Медведенко, В. Дзюба та ін.), системним (О. Ярмоленко, Є. Андрієнко, М. Ситнікова, І. Лушніков та ін.). Теорію цінностей розглядали І. Бех, І. Зязюн, А. Здравомислов, М. Каган, В. Сластьонін, В. Василенко. Методологічні засади формування професійних цінностей і ціннісних орієнтацій розглядали В. Радул, В. Кушнір, М. Рокич, Т. Левченко, С. Гончаренко, І. Козловська, Г. Балл, І. Бех, В. Кремень, Н. Іванцева, В. Волкова та ін.

У філософському словнику цінності трактуються як стійкі уявлення, переконання про людей, їх цілі, засоби досягнення цілей та переважання умов життя. Це ідеальні уявлення про те, яким повинен бути світ і якою повинна бути норма людської поведінки в цьому світі [7].

На основі праць та досліджень визначився категоріальний апарат теорії цінностей, який включає поняття: «цінність», «ціннісне ставлення», «ціннісна орієнтація», «ціннісна позиція», «ціннісна норма». Поняття «цінність» розглядається неоднозначно, зокрема в аспекті значущості предмета або явища для людини (соціальної групи), у ролі вищих життєвих принципів, ідеалів і норм поведінки, на які орієнтується особистість і суспільство; цінність не може існувати як без об'єкта (предмета), що належить до зовнішнього світу, так і без суб'єкта (особистості), оскільки саме в оцінці останнього явище виступає цінним або нецінним; цінність реалізується через ставлення, у межах реального суб'єкт-об'єктного відношення; цінність безпосередньо пов'язана з діяльністю, що дозволяє особистості в ціннісному полі, цінності багато в чому визначають поведінку людини і є її регулятором [3].

В. Сластьонін виокремлює пріоритетне значення професійно-ціннісних орієнтацій, визначаючи їх як стрижень особистості вчителя, системний компонент професійної культури, що детермінує готовність до освітньої діяльності відповідно до високих духовних цінностей. Дослідник пов'язує цінності педагогічної діяльності з можливістю задоволення

матеріальних, духовних потреб учителя й класифікує цінності в такий спосіб: цінності, що сприяють утвердженню вчителя в суспільстві; цінності, що впливають на розвиток комунікативної культури; цінності, що ведуть до самовдосконалення; цінності самовираження [6].

Аналіз історико-педагогічного досвіду підтверджує, що ця проблема не нова для вітчизняної школи. Питання соціального статусу педагога особливо гостро стояло у другій половині XIX – початку XX століття. Проблема була настільки актуальною, що її порушували не тільки просвітники, але і представники інших галузей соціального життя, що спричинило виникнення і активний розвиток громадсько-педагогічного руху. Серед важливих питань, які цікавили діячів цього напрямку, були питання про роль вчителя, його професійні якості, проблема ціннісного ставлення до педагогічної діяльності. Ці ідеї знайшли відображення в працях видатних вітчизняних педагогів минулого століття Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Стешенка, М. Демкова, В. Водовозова та ін. Тенденції розвитку професійної педагогічної діяльності висвітлювались в зарубіжній педагогіці (Ж.-Ж. Руссо, Д. Дьюї, А. Дістервег, С. Френе, Я. Коменський та ін.). Дослідженнями педагогічного процесу і ціннісних орієнтацій педагогів займались П. Блонський, П. Каптерєв, В. Караковський, В. Вахтьоров та ін.

Метою статті є аналіз поглядів одного із представників прогресивної педагогічної думки другої половини XIX – початку XX ст. В. Харцієва на складові ціннісного ставлення педагога до своєї діяльності.

Ще в середині XIX – на початку XX ст. категорія цінності стала предметом осмислення науковців, коли зріс інтерес до суб'єктивного фактору, проблем людини, моралі, гуманізму. Прогресивні педагоги А. Духнович, Н. Пирогов, М. Драгоманов, К. Ушинський, Х. Алчевська, С. Русова, М. Демков відзначали, що реалізація завдань, які стоять перед учителем, вимагають від нього глибоких знань, відданості своїй справі, певного комплексу моральних якостей.

Під впливом передової педагогічної думки XIX ст. сформувались погляди В. Харцієва (1866–1937) щодо формування професійних цінностей вчителя. Педагог-демократ вніс помітний внесок в розвиток вітчизняної школи і освіти другої половини XIX – початку XX століття. Він приймав активну участь у громадсько-педагогічній діяльності: був членом Товариства поширення грамотності в Харкові, Єлисаветграді, організатором громадських бібліотек Катеринослава, Єлисаветграда, засновник перших єлисаветградських вечірніх загальноосвітніх курсів, лектор з питань літератури і педагогіки курсів перепідготовки вчителів. Ініціатор видання педагогічного журналу «Мирный труд». В. Харцієв віддавав багато сил підвищенню культурного і педагогічного рівня вчителів.

Основу професійної майстерності вчителя педагог вбачав в умінні

сформувати та розвинути в учнів почуття любові до науки, в необхідності добре знати свій предмет, у проведенні навчально-виховної роботи на засадах поваги до особистості, доброзичливості та довіри. В. Харцієв, розділяючи точку зору П. Каптерева, М. Демкова, М. Корфа та ін., вважав, що саме вчитель, уникаючи наказів, догматичного підходу і шаблонного використання методів навчання, повинен заохочувати учнів до самостійної розумової діяльності, активізувати їх природну цікавість, розвивати інтелектуальні та творчі здібності.

Визначне місце в ціннісному ставленні до педагогічної діяльності, на думку вченого, займає особистісний компонент, який характеризується особливостями світогляду вчителя, структурою його принципів і переконань, моральними якостями. В. Харцієв був переконаний, що виховна діяльність учителя стає успішною тільки в тому випадку, коли сам учитель є особистістю високоморальною і всебічно розвинутою.

В. Харцієв розумів, що навіть добре підготовлений до майбутньої діяльності педагог не може повноцінно реалізувати свої знання і вміння, не маючи для цього відповідних умов. Мова йде про наслідки реакційної політики уряду кінця XIX ст. в галузі освіти, яка полягала в обмеженнях по відношенню до професійної підготовки вчителів і діяльності навчальних закладів. Педагоги змушені були звертати увагу на зайву регламентацію програм та інструкцій, нормуючих кожний шлях вчителя, перетвореного таким чином на механічного виконавця вимог керівництва. Ця система діяла «поки для життя потрібні були раби» [4]. В. Харцієв усвідомлював, що наслідком такого ставлення до вчителя буде зниження ціннісного ставлення до педагогічної діяльності. Педагог сповідував думку, що школа завжди повинна мати на увазі, що тільки вільна, самостійна діяльність суб'єктів дає можливість в процесі роботи переживати почуття відомого самозадоволення і в цій емоції закладені задатки для розвитку в майбутньому високого морального почуття. Педагогу вдалося реалізувати свої ідеї, створивши нову школу – Єлисаветградське громадське комерційне училище (1908–1918), в якому було створено атмосферу духовного розкріпачення учителя. Комерційні училища в ту пору ставали притулком для передових, прогресивно мислячих педагогів. Адже в училищах, не підпорядкованих міністерству освіти, було значно менше казармщини, чиновницької зарагламентованості, ніж у гімназіях та реальних училищах.

Училище В. Харцієва було єдиним навчальним закладом, де стосунки в колективі будувалися на принципах взаємодовіри і поваги між всіма учасниками навчального процесу, навчально-виховний процес був побудований на принципах демократизму, свободи. Така робота приносила велике задоволення, надаючи простір для творчості.

Суттєвим елементом ціннісного компоненту творчого потенціалу особистості педагога є наявність ідеалів і образів – орієнтирів у житті та в

професії. Аналіз педагогічних поглядів В. Харцієва показує його переконаність: учитель повинен мати професійний ідеал і прагнути до нього. Адже професійний ідеал є вища ступінь досконалості в професійній діяльності. Це виявляється в орієнтації педагога на самоосвіту і формування професійних якостей.

Висуваючи такі високі вимоги, В. Харцієв допомагав самоосвіті вчителів, вбачаючи в цьому джерело педагогічної майстерності. Протягом 1911–1912 р. педагоги його училища побували на з'їзді художників і викладачів образотворчого мистецтва, на з'їзді математиків у Петербурзі, на виставці-з'їзді з питань естетичного виховання учнівської молоді у Дрездені. [5]. Для підтримки і подальшого формування ціннісного ставлення до своєї праці і розуміючи, що саме педагог впливає на світогляд нових поколінь, В. Харцієв всіляко сприяв підвищенню професійної підготовки вчителів. Будучи на посаді інспектора-організатора Єлисаветградського відділу народної освіти, надавав установам освіти методичну допомогу, неодноразово виступав перед вчителями з різними доповідями. Керував курсами з підготовки вчителів початкової школи. В 1920 р. організував і очолив вищі трирічні педагогічні курси. У 1930 р. став ініціатором створення інституту соціального виховання (нині педуніверситет ім. В. Винниченка).

Аналіз історико-педагогічної літератури, педагогічної спадщини прогресивного педагога В. Харцієва свідчить, що система педагогічних цінностей – це складний процес гармонійного поєднання професійних знань з найкращими рисами і якостями людського характеру. Головним критерієм і наслідком такого гармонійного поєднання має бути творення добра і постійне духовне самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості / І. Д. Бех // Цінності освіти і виховання : [наук. метод. зб. / ред. О. В. Сухомлинська]. – К., 1997.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. – 2001. – № 54–55.
3. Каган М. С. Философская теория ценностей / М. С. Каган. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
4. Очерк деятельности Елисаветградского общества распространения коммерческого образования за первое пятилетие: (1908-1913). – Елисаветград : [б.и.], 1914. – 338 с.
5. Постолатій В. В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865–1965) / В. В. Постолатій. – Кіровоград : Наш. видав., 2006. – 144 с.
6. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. – М. : Академия, 2003. – 192 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / [ред.-упоряд. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.